

У семи нянък

Інтерв'ю з заступником голови Комітету Верховної Ради України з питань аграрної політики та земельних відносин, народним депутатом України Сергієм РИЖУКОМ

Розмову веде **Василь ЗОРЯ**

Протягом двох десятиліть сільським господарством України керувало півтора десятка міністрів. Однак, як усі вони вважають, кадрова лихоманка з їх призначенням не мала нічого спільного з їхніми професійними навичками. Чи можна припинити ці безпричинні ротації найближчим часом на найвищих щаблях виконавчої влади?

– **Сергію Миколайовичу, уряд постійно намагається вдосконалити роль центральних органів виконавчої влади, зокрема міністерств та відомств, у тому числі АПК. Чого, на ваш погляд, прагне держава?**

– Особисто мені довелося працювати в шести урядах. Лише за останні два роки положення про Міністерство АПК змінювали разів чотири, як на мене – далеко не на краще. Якщо почитати обов'язки та функції міністерства, то МінАПК є головним органом центральної виконавчої влади з питань забезпечення державної аграрної політики, продовольчої безпеки, державного управління у сфері сільського господарства і харчової промисловості та комплексного розвитку всіх територій! У цьому переліку перераховано те, що має робити держава на чолі з Кабінетом Міністрів, але формально все це закріплено тільки за одним міністерством. Як завжди в нас – суто з найкращих намірів. Однак проаналізуємо права та функції щодо забезпечення обов'язків. Приміром, міністерство має право отримувати інформацію, скликати наради, утворювати комісії, долучати спеціалістів до розробки пропозицій і... все.

За великим рахунком, міністр інколи отримував оперативну інформацію, за яку його можна було навіть притягнути до відповідальності, бо на це він не

завжди мав право. Свого часу припускалися перекручення повноважень – увесь апарат міністерства збирав по крихтах інформацію, вся вертикаль була «бідною»... Потім дію цього закону відмінили, але повної картини щодо сільськогосподарського виробництва ніхто так і не має.

Отже, незрозуміло, яким чином міністерство має здійснювати такі масштабні обов'язки, утримувати баланс між правами і функціями. Якщо називати речі своїми іменами, перед Міністерством АПК поставлені завдання глобального характеру, але при цьому права він отримав примітивно дорадчі. Проаналізувавши міністерські права, можна зрозуміти, чому в Україні немає сільського господарства в класичному енциклопедичному визначенні. Натомість існує кілька несистемних галузей, мало пов'язаних між собою. Як результат, унаслідок дисбалансу між функціями і правами міністерства на наших полях залишилися тільки зерно та сояники, кормів немає, тваринництво в занепаді... А якщо не існує пов'язаних між собою рослинництва, землеробства і тваринництва, то це вже, вибачте, не сільське господарство.

Як на мене, Міністерство АПК в нинішньому вигляді непотрібне і його слід ліквідувати. Маю на увазі міністерство як структурний підрозділ економіки, а не міністра, його заступників чи апарат. Не хотів би образити колег, у міністерстві ще достатньо професіоналів, але вони працюють в умовах, за яких часто неможливо проявити ініціативу чи організувати ефективну роботу.

– **Що ви особисто бачите на місці нинішнього МінАПК?**

– Якщо братися за глибинні реформи, то їх не можуть здійснювати сім нянък. Має існувати єдиний центральний орган з необмеженими повноваженнями і правами. Краще ніколи не гово-

рити про міністерство якоїсь політики. Йдеться про суто аграрний орган, що має виняткове значення для держави, особливо тепер. Отже, варто об'єднати всі департаменти й комітети під дахом Міністерства сільського господарства і продовольства. І почати виключно із сільськогосподарського перепису людських і технологічних ресурсів. А рішення ухвалювати лише тоді, коли питання вивчене досконало, як це й личить вищому державному керівництву.

Для порівняння: сьогодні міністр навіть гніватися не може, не може сказати слово всупереч прем'єр-міністрові. Отже, якщо прем'єр має намір позитивно і глибоко впливати на ситуацію, з кожного міністра треба зробити справжнього державного діяча, а не хлопчика на побігеньках. Тим часом, на цю посаду призначають безправного дядька, який навіть в оперативному плані ні на що не впливає. Це – справжня трагедія.

– **Хто має контролювати таке міністерство з необмеженими повноваженнями?**

– Апаратів Кабміну і парламенту можна надати певні функції контролю. За радянських часів в урядовому апараті були справжні «вовки»: ти ще не встиг подумати, а вони вже знають твої наміри... Існують випробувані форми та методи контролю, у їх запозиченні нічого страшного немає. Але коли ще теля в корові, а ми вже стоїмо з обухом (ми ще не надали міністрові повноважень, а вже боїмося, що він їх зіпсує), то навіть взагалі про це говорити? А то багато

хто боїться надавати повноваження міністерству: мовляв, розкрадуть виділені кошти. Однак кожна людина діє в міру власної зіпсованості.

– Що вас не влаштовує в сучасній вітчизняній аграрній політиці?

– Найстрашніше те, що уряд не хоче помічати критичної необхідності змін. Коли Кабмін звітував перед Верховною Радою, мені все ж таки вдалося запитати прем'єр-міністра: чому, якщо село визначено пріоритетом, про аграрну політику ми згадуємо під кінець реформ, і чи здатна сучасна аграрна політика забезпечити рух держави вперед? У цих болючих для селян питаннях немає жодного політичного підтексту, однак уряд і тут його побачив.

Дикунство задекларованої аграрної політики полягає також у тому, що уряд продовжує оцінювати здобутки сільського господарства за валовими показниками. Але як можна порівнювати врожай у 50 млн т зерна за радянських часів з 50 млн т у теперішній період? Тоді Україна отримувала ще 56 млн т цукрових буряків, 100 млн т картоплі! А сьогодні ми маємо лише 50 млн т зерна і вважаємо це геніальною аграрною по-

літикою. Навіщо так відкрито обманювати суспільство?

Ніхто так і не дістав відповіді на запитання про те, для чого взагалі потрібно стільки мільйонів тонн зерна. Щоб стати сировинним придатком розвинених країн? Виробники зерна в Україні самі себе фінансують, самі формують ціну, самі продають і самі отримують ПДВ. А ми радіємо (дурень думкою багатіє), що в нас очікується мільйон тонн зерна. І чомусь ніхто не поставив питання руба – що з цього матиме успішна область? Які додаткові надходження до місцевого бюджету вона одержить?

Уряд має зрозуміти, що без науково-технічного прогресу ні про яку конкурентоспроможність сільського господарства не може бути й мови. Ще в 1990 році рівень рентабельності зерна був незрівнянно вищим від того, до якого він разюче впав тепер. За це падіння треба «подякувати», насамперед, прем'єр-міністрові. Жодний керівник і політичний діяч не має права казати наперед, скільки в державі буде зерна. Це негайно спричиняє обвал ціни.

– Чи можна притягти до відповідальності посадовців за такі заяви?

– Насамперед має виникати суспільний осуд, а вже потім варто притягати до відповідальності іншим чином. Якби в нас було вітчизняне лобі, воно не дивилося б, що це прем'єр-міністр, а одразу подало б до суду. Хто має право розголошувати комерційну таємницю?

– Хто допомагає, а хто заважає сьогодні селянинові у створенні національного продукту?

– Передусім ми дали селянину лопату, вила й сапку – знаряддя двохсотлітньої давності. Будьмо щирі, чим виснажливіше він працює, тим більше калічить себе морально і фізично на двох гектарах землі й тим менше компенсації отримує.

Парадокс полягає в тому, що МінАПК не має ніякого, навіть формального, стосунку до розвитку трудових ресурсів на селі. Цим начебто займається Міністерство праці і соціальної політики. І що ж воно запропонувало? Перетворити селян, які мають бодай якийсь клатик землі, на зайнятих громадян. А як рахувати їхній трудовий стаж? Як бути

з нарахуванням пенсій – відповідно до розміру внеску чи кількості виробленої продукції? Їх зробили заручниками чи навіть рабами на землі.

Трагедія полягає в байдужості і небажанні Мінпраці розібратись у помилках, що їх раніше припустився Кабмін. Пригадаймо, середній вік працездатних селян – 58 років. Досі мало хто уявляє собі справжню роль уряду та його міністерств у регулюванні й відновленні трудового потенціалу на селі. І при цьому держава претендує на економічний і соціальний прорив – це не може не гнівити! Не варто обманювати селян, що їм буде надано пільги на добрива чи паливо або одразу надішлють техніку. Треба чесно сказати, скільки продукту селянин повинен виробити й підписати з ним договір про це. Ось у чому полягає критично важлива функція міністерства – формування ринкових відносин.

Якщо говорити про серйозну реорганізацію центральних органів виконавчої влади, першим я ліквідував би не МінАПК чи Мінпраці, а Міністерство економіки. Колишній Держплан – жорстоке гальмо на шляху розвитку всієї держави. На моїй пам'яті міністр економіки виступив у парламенті лише раз. Чинovníки цього міністерства тільки розповідають, що й чому заборонено законом. Але хіба Мінекономіка має право диктувати міністрові сільського господарства, які реформи потрібно здійснити на селі?

Те саме стосується Мінфіну. Сформований державний бюджет не є приватним бюджетом міністра фінансів – видатками, передбаченими для АПК, розпоряджається аграрний міністр. І це вже він має запитувати, чому міністр фінансів не виконує ухваленого держбюджету.

– Чи не означає це, що доки не відійде радянське покоління колгоспників, не буде ніяких зрушень?

– Ви маєте на увазі, що, можливо, варто зачекати на зміну поколінь? Ні, винен не радянський менталітет, адже раніше люди були зацікавлені у виконанні плану. Їх мобілізували, проводилася колосальна агітаційно-пропагандистська робота. Чому тепер панують апатія, масова байдужість та розчарування? Це держава так «допра-

цювалася» з людьми. Почали земельну реформу, а міністерство усунули від влади, і тепер воно займається лише збиранням інформації і потім не знає, що з нею робити.

– Інколи доводиться чути, що після інтеграції у світову економіку Українській державі не потрібне потужне аграрне виробництво...

– Невігластво поширене на всіх щаблях влади. Не можна забувати про суб'єктивний аспект цього питання, про конкретних осіб, які пустили аграрну реформу обхідним шляхом. Недоліком кожного президента і прем'єр-міністра є те, що вони слухали певне коло осіб, які люто ненавиділи радянську систему влади. І зараз вони хочуть скористатися пролетарським гаслом «До основанья, а затем...»

Якби ми запозичили китайський варіант, то були б потужною аграрно-індустріальною державою. Ми відсторонили від реформи кадри радянської системи. Керівників господарств обізвали «червоними баронами» й кого посадили, кого звільнили, а хто прилаштувався. Але крім того, що відправляли фермерів на стажування до США, ніякого серйозного навчання не відбулось. У сучасних аграрних національних ВНЗ вчать не того, а дорадчу службу ми так і не розвинули.

Раніше районні та міські управління сільського господарства координували роботу. Тепер це виключено, бо кожен є приватним власником. Але ж потрібно знати, що краще сіяти, якою має бути

Якщо говорити про серйозну реорганізацію центральних органів виконавчої влади, першим я ліквідував би не МінАПК чи Мінпраці, а Міністерство економіки

технологічна карта або система насінництва, хто краще здійснить сортозаміну, як захистити свій урожай та худобу тощо. У кожній країні з ринковою економікою існує чітка система дорадчих служб, яка консультує аграріїв.

– Якими ви бачите відносини міністерства й органів місцевої влади?

– Якби ми перебували в періоді поступального розвитку та завершеш-

ня реформ, було б достатньо й того рівня, що його маємо. Але в нинішніх умовах міністерство повинно мати вертикаль влади у вигляді обласних та районних управлінь, а при них – дорадчі органи влади. Йдеться не про збільшення кількості, а про чітке підпорядкування та розширення повноважень. Якщо фермер порушив інструкцію чи закон, то місцеві органи не повинні рік судитися з ним – з порушником слід швидко розібратися, забрати ліцензію і піти далі.

– Які саме функції міністерства та асоціації перетинаються? Може їх варто чіткіше розмежувати?

– Якби Міністерство АПК виконувало нинішні функції на період стабільного політичного і економічного розвитку, то, можливо, значних претензій у мене не було б. Існує ціла низка асоціацій, конфедерацій, які не виконують й одного відсотка завдань, делегованих їм виробником, а також виробничих та регулятивних завдань міністерства. Йдеться про пропозиції та вивчення ринку, попиту, питання ціноутворення, внесення пропозицій до міністерства та Кабміну, організацію дискусій, присвячених проблемним галузям. Окремі спроби є, але їх явно недостатньо. З одного боку, міністерство не виконує своїх функцій, а з другого – існують асоціації, які іноді займаються тим самим. Навіщо тоді міністерство у вигляді великої державної асоціації?

Скажімо, МінАПК бере участь у створенні такого національного продукту, як харчі. Для цього звільнені значні земельні ресурси, але нинішнє міністерство практично відсторонене від земельної реформи в цілому. І сміх, і гріх водночас, що Державний комітет земельних ресурсів підпорядкований Мінприроди. Можливо, це й слід буде зробити, проте не зараз.

Ми потрапили в дику ситуацію, коли держава (з її багатою історією земельних відносин) започаткувала амбітну земельну реформу, а той, хто її здійснює, сьогодні навіть не є членом уряду. Чому? Скоріше, від невігластва вищих чинів нашої держави. Так само,

як економісти давно забули про такі важливі категорії, як енергозабезпеченість, енергооснащення, фондозабезпеченість сільського господарства. Це теж через невігластво чи вже свідомо?

Схожа ситуація виникла й тоді, коли в Україні з точністю до навпаки виконали указ президента Леоніда Кучми від 3 грудня 1999 року, згідно з яким мали реформувати колгоспи та радгоспи. Як міністр я особисто наполягав, щоб ми проводили цю реформу іншим шляхом. Адже стояло питання не про те, щоб розігнати колгоспи та радгоспи як колективну форму організації праці, а про їх реформування, плавний перехід від колективної власності до приватної. Тобто треба було не ліквідувати колективні господарства, а дати їм новий імпульс на засадах приватної власності. Натомість ми повернулися до одноосібного господарювання, зробивши крок назад.

– Чому аграрне лобі в Україні таке розпорошене?

– Після здобуття незалежності в країні виникло кілька селянських партій. Я був одним із засновників Аграрної партії, яку було створено з метою об'єднання аграрників. Але ті люди, які сьогодні дуже люблять говорити про проблеми села, сказали, що 3–4% голосів у парламенті – дуже мало й потрібно не менш ніж 25. Таким чином, Аграрна партія стала Народною аграрною, а потім узагалі Народною партією. Про село забули остаточно, і сьогодні жодна політична сила не представляє на офіційному рівні інтересів села. Коли я так кажу, я критикую і себе також. Я піддався, і мене усунули від керівництва Аграрною партією, потім її трансформували, реформували, а по суті – знищили.

– Але яким чином можна отримати подвійним стереотипам держави? Громадські професійні об'єднання АПК заявили про створення страйкового комітету, і тільки після цього до них дослухалися...

– Якщо надалі наростатиме критична маса обурення, тоді справді буде страйк, прогнозований колишнім віцепрем'єром Леонідом Козаченком. Проте краще б зміни відбувалися еволюційним шляхом. Тому що від революцій об'єктивно консервативне сільське гос-

подарство надто страждає, навіть гине. У результаті на селі сьогодні немає молодого, прагматичного, по-доброму вимогливого селянського потенціалу.

Нині кожен з нас щодня чує повідомлення про масові харчові отруєння в різних куточках країни. Хто винен у цьому? Кухар? Ні. Це – питання харчової безпеки. Ми дійшли до краю! Бо трагедії відбуваються не тому, що неякісно готують страву, а тому, що сировина не відповідає елементарним стандартам. Я не раз заявляв про це з трибуни Верховної Ради. Навіщо тоді уряд пропонує проект закону, який по суті передбачає ліквідацію Держспоживстандарту? Суспільство ще не усвідомило, що не вакцини слід боятися, а того, що дитина тричі на день їсть настільки неякісні продукти, що вони знищують печінку, спричиняють діабет тощо.

– Що найважливіше в стосунках між прем'єром і галузевим міністром?

– Насправді потрібно не так багато – щоб вищі посади в державі обіймали не якісь чваньки, а солідні самодисципліновані люди, що поважають себе і колег по роботі. Найбільш комфортно і відповідально мені було працювати за прем'єрства Віктора Януковича. Коли я приходив до інших прем'єрів, то був змушений якнайшвидше сказати, що мені потрібно, поки голова уряду не почав розказувати, як мені, міністрові, жити. Але якщо прем'єр знає, що робиться в галузі, краще за міністра, то навіщо тоді взагалі міністри?

Коли я прийшов до Віктора Федоровича, щоб з'ясувати програму дій міністерства, він мене вислухав до кінця, а потім запитав, чим може допомогти і дав згоду на мої методи роботи. Я вийшов із кабінету окрилений, прийшов до міністерства, зібрав апарат, розписав програму дій, і не було в мене ніякого «інфарктного» телефону.

Україна давно дійшла до необхідності кадрової та управлінської реформи. У нас чубляться за Конституцію, а загального рівня відповідальності немає. Так само при сильному президентові з нинішніми повноваженнями ми могли б не допустити багатьох недоліків або пом'якшити їх наслідки. Суспільство не має дивитися на президента як на Бога.

– Як усе ж таки змусити уряд рахуватися з селом?

– Уряд сьогодні суб'єктивно не зацікавлений у тому, щоб знати істину про село. Уряд тепер селянина не боїться, бо він відсторонений від виробництва, збайдужілий, деградований морально і фізично. Чиновництво в районах та областях теж над цим не замислюється, оскільки пристосувалося. Нещодавно прем'єр-міністр збирала голів сільських органів самоврядування, проте здебільшого виступала сама, а не слухала тих, кого запросила. Але ж не той робить, хто говорить та обіцяє, а той, хто дослухається і виконує.

– Чим має керуватися міністерство, якщо директиви з Кабміну, Верховної Ради і Секретаріату Президента розходяться?

– Календарний план на цю сесію парламенту містить понад півтори тисячі законопроектів. Я з'ясував дивні речі: проблемам агропрому з них присвячено всього близько 70. І це в той час, коли тільки з АПК вкрай треба приймати сотні законопроектів і тисячі нормативних актів. До того ж, із цих 70

законопроектів фактично нічого немає від Кабінету Міністрів. Де ініціатива? Якщо в МінАПК хочуть, щоб їхні стратегії розвитку виконувалися, потрібно про них заявляти. Якби міністерство мало ті функції, про які ми з вами говорили, то розробило б не 70, а 570 законопроектів і Кабмін подав би їх з ініціативи міністра аграрної політики.

З другого боку, якби міністр також відповідав за земельну реформу, то хіба він допустив би, щоб на розгляд парламенту було подано 25 законопроектів з одного і того ж питання? Потрібно, щоб усі органи проаналізували проблему й склали єдиний варіант законопроекту. І якщо ВР прийняла певні зміни до того чи іншого рамкового закону, то мінімум рік ніхто вже не повинен мати права вносити зміни, щоб їх розглядали та ухвалювали в парламенті. Тоді ми не товклися б із Земельним кодексом і Земельним кадастром стільки років, що й досі не маємо жодного завершеного документа.

– Яким ви бачите сучасного міністра сільського господарства і продовольства?

– Нести відповідальність має одна особа, навколо якої все обертається, – порівняно молодий, дуже фаховий і досвідчений міністр сільського господарства та харчової промисловості з розширеними обов'язками та повноваженнями. В умовах реформи це має бути, якщо хочете, прем'єр-міністр сільського господарства.

Натомість він має особисто відповідати за продовольчу безпеку країни. На період здійснення реформи міністр повинен мати надзвичайні повноваження. Його накази впродовж маркетингового року можуть виходити на рівень галузевого декретного характеру.

Ціна вибору першої особи така ж велика, як під час президентських перегонів. Народ має зрозуміти, що перш ніж обирати свого лідера, необхідно думати. Коли помиляються чиновники, то це проблема часу, а коли помиляється народ, то це вже проблема покоління.

– У чому полягає найбільша відповідальність міністра АПК?

– Має бути тільки персональна відповідальність, визначена законом. Саме

міністр сільського господарства повинен переконати Кабмін у необхідності внесення поправок до тієї чи іншої цільової державної програми й узяти на себе відповідальність. Коли бюджет ухвалено, відповідальність перед законом за видатки та ефективність використання бюджетних коштів несе галузевий міністр. Але при цьому йому закон має дозволити 5, 10 чи 15% відсотків бюджетних коштів для ефективного маневру перекладати з однієї бюджетної статті (програми) на іншу. Чому? Тому, що міністр мусить досконало знати ситуацію, яка в системі хиткої економіки змінюється багато разів протягом маркетингового року. Аграрний фонд має нести відповідальність перед суспільством і законом, а не перед Кабміном і міністром АПК. Це структура ринкова за суттю, хоча й державна за формою.

Тож саме міністр, не питаючи згоди прем'єра, вранці на засіданні уряду має повідомити, за якою ціною продаватиме зерно. Тоді він набагато чіткіше реалізовуватиме бюджетну програму, адже нести персональну відповідальність за бюджетні видатки й матиме реальні важелі впливу. Нинішній міністр Юрій Федорович Мельник намагається розвинути позитивні тенденції в селі, але проблема в його можливостях: за законом міністр не має права на власний розсуд скеровувати кошти на розвиток певних галузей і певним прогресивним фахівцям.

У США програма перевірки фермерів здійснюється за багатьма критеріями, і лише за умови їх виконання фермер отримує державну допомогу. Не думаю, що американський міністр іде до Конгресу й просить дозволу на те, щоб визначити групу фермерів, які вирощуватимуть м'ясну худобу за рахунок бюджетної програми. Я бачу функції керівника МінАПК не як жандарма, а як гаранта економічної та технологічної свободи, підкріпленої законами.

Як працювати міністром і дивитися в очі людям, коли ти ні на що не впливаєш? Не можна, обіймаючи таку посаду, поводитися безвідповідально. І не випадково вже не раз виникало питання про те, щоб міністр сільського господарства був одночасно віце-прем'єром.